

Kommentarer till spånpilens historia

Den på Smikärr hittade tångeförsedda pilspetsen av flinta (fig. 27) är den första i sitt slag från Åland. Möjligen är även det i fig. 28 avbildade föremålet en spånpil; dess skeva blad kan berättiga benämningen spånpil, men förövrigt är de båda spetsarna så lika varandra och gjorda av så likartad flinta, att man kunde gissa att de var slagna av en och samma man. Den förra är 5.0 cm lång, den senare 4.0 cm. Tångens högra sida är tillslagen underifrån, den vänstra uppfifrån, medan bladet och tångens undersida är helt oretuscherade, fränsett en kort förstärkningsretusch vid spetseggen. Materialet är gulaktigt grå, hyalin flinta.

Spånpilens förekomst på de gropkeramiska boplatserna noterades redan av Oscar Almgren⁶¹, men det tillkommer Lidén äran att ha konstaterat, att typen i Sverige i långt högre grad följer gropkeramiken än trattbägar-kulturen åt.⁶² I de svenska gånggrifterna är spånpilen tämligen sällsynt och på trattbägar-kulturens boplatser lyser den nästan helt med sin frånvaro. Desto talrikare är den på de gropkeramiska boplatserna i södra och västra Sverige, i Blekinge, Skåne, Halland och Bohuslän. Ett axplock ur litteraturen ger en god bild av detta förhållande:

Siretorp, Mjällby sn, Blekinge. C:a 100 st. — *Bagge-Kjellmark*, Siretorp, s. 80.

Möllehusen, Gualöv sn, Skåne. 13 st. — *C. A. Althin*, The Chronology of the Stone Age Settlement of Scania, Sweden, Acta archaeologica Lundensia 4° I (1954), s. 130.

Pildammsparken, Malmö, Skåne. 39 st. — *Althin*, a.a., s. 52.

Säbyholm, Säby sn, Skåne. 16 st. — *Althin*, a.a., s. 17.

Kullen, Brunnby sn, Skåne. 26 st. — *Althin*, a.a., s. 11.

Jonstorpsboplatserna, Skåne. 902 st. — *Lidén*, Sydsvensk stenålder II, s. 81.

⁶¹ *O. Almgren*, Några svensk-finländska stenåldersproblem, Antikvarisk tidskrift XX: 1 (1912), s. 15 f.

⁶² *Lidén*, Sydsvensk stenålder II, s. 81 f.

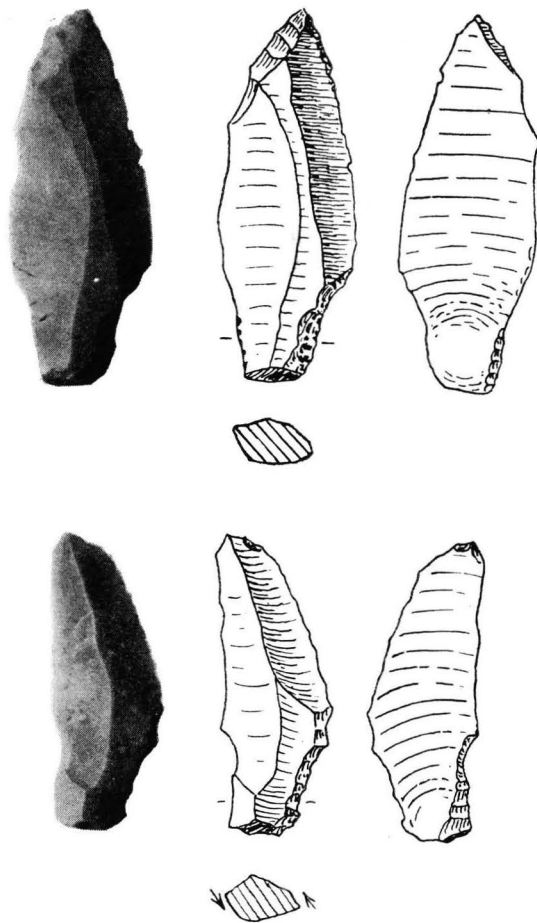

Fig. 27. Smikärr. Spånpil av flinta. Skala 1: 1.
Fig. 28. Smikärr. Spånpil eller -kniv av flinta. Skala 1: 1.

Bäckviken, Ven, Skåne. 9 st. — *Märta Strömberg*, Eine jungsteinzeitliche Siedlung auf der Insel Ven, Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1956, s. 40.

Perstorp, Hov sn, Skåne. 10 st. — *Bengt Salomonsson*, Eine neuentdeckte steinzeitliche Siedlung auf der Bjäre-Halbinsel. Medd. LUHM 1960, s. 31.

Danielslund, Ängelholm sn, Skåne. — *Althin*, a.a., 68.

Ringsjöns utlopp, Munkarp sn, Skåne. 454 st. — *Lidén*, a.a.s. 90.

Gettersö i sjön Bolmen, Småland. C:a 25 st. — *Lidén*, a.a., s. 90.

Svensgård, Lindberg sn, Halland. 96 st. — *Lidén*, a.a., s. 91.

Hallehög, Onsala sn, Halland. 117 st. — *Sarauw - Alin*, Götaälvmrådets fornminnen, Göteborg 1923, s. 114.

Röd, Torslanda sn, Bohuslän. 38 st. — *Sarauw - Alin*, a.a., s. 160.

Bua, Morlanda sn, Bohuslän. 319 st. — *Nils Niklasson*, *Bua i Morlanda*, Studier i nordisk arkeologi (Göteborg) 3, s. 26.

Fiskevik, Skredsvik sn, Bohuslän. 551 st. — *Johan Alin*, Förteckning över stenåldersboplatser i norra Bohuslän, Göteborg 1955, s. 295.

Rörvik, Kville sn, Bohuslän. 263 st. — *Alin*, a.a., s. 213.

Ånneröd, Skee sn, Bohuslän. 38 st. — Bagge i *Alin*, a.a. s. 195 f.

C. J. Becker har gett en så utförlig redogörelse för spånпилens förekomst i Danmark, att en hänvisning till hans grundläggande arbete är tillfyllest.⁶³ Becker kommer till samma resultat som Lidén, nämligen att spånпилarna även i Danmark i långt högre grad är knutna till kustboplatserna än till gånggrifterna och trattbägarkulturen. De utgör ledartefakter i den av Becker uppställda gropkeramiska kulturen i Danmark och deras huvudutbredningsområde omfattar öarna exklusive Langeland samt Jylland nordöst om linjen Vejle—Thisted. Becker uppställer ett typschema, som huvudsakligen följer Lidéns:⁶⁴ Typen A0 (utan tånge) betraktas av typologiska skäl som äldst. Typerna A 1 och A 2 (med underifrån resp. under- och överifrån retuscherad tånge) anses med stöd av fördelningen på Jonstorpsboplatserna vara äldre än A 3 (med överifrån retuscherad tånge). A-gruppen vore äldre än typerna B och C, samt typ B sannolikt äldre än C. Typ D hör inte till den gropkeramiska kulturen.

Spånпилen på östsvenska boplatser

Medan spånпилen i södra och västra Sverige är gropkeramikens trogna följeslagare, är förhållandet ett annat på de gropkeramiska boplatserna i de östsvenska landskapen och på Åland. Redan Siretorp ligger ytterom det flintförande kriterområdet och detta avspeglar sig tydligt i fyndmaterialet: mot ett hundratal spånпилar har där hittats bara en cylindrisk spånкärna; pilarna är överlag korta och ofta slagna ur kasserade yxor.⁶⁵ Från boplatserna norrom Siretorp har jag noterat följande spånпилar:⁶⁶

Pysslingebacken, Torshamn sn, Blekinge. 3 spånпилar, därav en av typ A2 (SHM 11050: A5) och två av typ B (SHM 1453: 47, 49). — *Erixon*, *Fornvännen* 1913, s. 186 f.

⁶³ C. J. Becker, *Den grubekeramiske kultur i Danmark*, Aarbøger 1950, s. 153 f.

⁶⁴ Becker, Aarbøger 1950, s. 188 f. — Lidén, *Sydsvensk stenålder II*, 88.

⁶⁵ Axel Bagge—K. Kjellmark, *Stenåldersboplatserna vid Siretorp*, s. 80.

⁶⁶ Förteckningen är uppgjord år 1957, huvudsakligen efter samligarna i SHM, Stockholm.

Senoren, Ramdala sn, Blekinge. 2 spån pilar, den ena av typ A 2. Keramik av olika slag, bl.a. groppkeramik av samma slag som på Siretorp. SHM 25303.

Köpingsvik, Köping sn, Öland. 2 spån pilar, en av typ A 1, en av typ C. Keramiken tillhör stilskedet Säter III. *Gustawsson*, Ölands kulturminnesförenings årsskrift 1928. — SHM 18278, 18967, 25022.

Havsslätt, Döderhult sn, Småland. En spån pil av typ A 1; en skifferpil; två krukskärvor, den ena av typ Jonstorp MH, den andra med falsk pinn-snodd i fiskbensmönster. SHM 23019.

Humlekärshult, Oskarshamn, Småland. 11 spån pilar av flinta; samtliga typ A, sex typ A 1, en typ A 2, en A 3, övriga med avslagen tånge. Keramiken består av tidigneolitisk (?) snörkeramik och groppkeramik av Siretorps-typ. — *A. Bagge*, Medd. Kalmar XXIV, s. 55 f. — SHM 21039, 24080.

Ekefors, Urshults sn, Småland. En spån pil av typ B. Småskärvor keramik, troligen stil Säter III eller Säter IV. Det är osäkert om pilspetsen hör ihop med keramiken. — *Nihlén*, Gotlands stenåldersboplatser, s. 150. — SHM 21338.

Björkhaga, Västervik, Småland. En spån pil av typ A 2. Rikligt med keramik stil Säter III och måhända även Säter IV. — *Louise Cederschiöld*, Tjustbygdens kulturhistoriska förenings årsbok 1955, s. 3 f.

Gullrum, Näs sn, Gotland. 7 pilspetsar av flinta, tydligen spån pilar av A-typ. — *Nihlén*, a.a., s. 100, fig. 68.

Hemmor, När sn, Gotland. 2 spån pilar av flinta, tydligen av B-typ. — *Lithberg*, Gotlands stenålder, fig. 65 och 65 a. — *Nihlén*, a.a., s. 92.

Visby, Gotland. Enligt *Lithberg* 2 spån pilar, tydligen av B-typ. — *Lithberg*, a.a., fig. 62, 63. — Nyare fynd från Visby har ej granskats.

Västerbjers, Gothems sn, Gotland. 10 spån pilar. Enligt *Stenbergers* beskrivning och avbildningar åtminstone 6 av typ B, två möjligen av typ C, 2 obestämda. — *Stenberger*, Das Grabfeld von Västerbjers auf Gotland, s. 77.

Alvastra, V. Tolstad sn, Östergötland. 21 spån pilar av flinta, därav 2 utan tånge (typ A 0 — SHM 3929: G 8/11 och 14272: F9c), fem av typ A 1 (SHM 14272: F9b, 14550: F4: 5, 19150: G8: 26, 19150: H7, 19150: K9: 16), sex av typ A 2 (SHM 14550: F1: 5, 14550: G2: IV, 14550: G2: 1, 15884: BI: 6, 15884: dike 3, 18801: R13: 14), fem av typ A3 (SHM 14272: F 10: 4, 14550: G3: 3, 14550: G2: d, 18801: R 14a, 19150: F8: 36), två av typ A med avbruten tånge (SHM 14800: K 11: 36, 19150: I3: 2), en fragmentarisk möjligen typ B (SHM 13929: H8: 5). På boplatserna har dessutom hittats bl.a. 39 tväreggade flintpilar. Keramiken tillhör närmast stilskedet Säter III, men inrymmer element, som är främmande för kustboplatsernas keramik. — *Lili Kaelas*, SMYA-FFT 58 (1957), s. 118 f.

Åby, Kvillinge sn, Östergötland. 7 tångepilspetsar, därav en av sten, sex av flinta. Alla är påfallande korta och slarvigt slagna av skivor eller korta spån. (Jämför norska Garnes-typen). Tången är i ett fall slagen som på typ A1, i fyra fall som typ A2 och i ett fall som A3. Troligen lokala produkter. Keramiken tillhör skedena Säter III och Säter IV. — SHM 20866. — *T. Engström—H. Thomasson*, KVHAA Handl. 37: 3, s. 20 f.

Fagervik, Krokeks sn, Östergötland. Åtminstone två spån pilar av A-typ. *Säter*, Kvarsebo sn, Östergötland. En pilspets av flinta med tånge (signum F2ö). — *B. Nerman*, Östergötlands stenålder, Meddelanden Östergötland 1911, s. 10, fig. 14 h.

Körartorpet, Götlunda sn, Närke. 8 spån pilar av flinta, därav två uddfragment av typ A (SHM 15037 och 16466: 5), en av typ A 1 (SHM 15328), en av typ A2 (SHM 16437:18), 3 av typ B (SHM 15328, 15892: 5, en utan signum), en av typ C (SHM 15037). Keramiken är huvudsakligen Säter III (Glamilders-stil). Kollektionen i Örebro museum har ej granskats.

Sjölunda, Götlunda sn, Närke. 2 basfragment av spån pilar av flinta, det ena typ A2, det andra typ A3 (SHM 20455). Keramiken tillhör stilskedet Säter II med hängande grankvistar, kryssmönster, vertikala streck och gropar.

Återvall, Ingarö sn, Uppland. Fyra uddfragment av spån pilar av flinta, sannolikt typ A (SHM 15053: 13, 15388: 13, 15388: 109, 15388: 154), ett basfragment sannolikt pilspets typ A1 (SHM 15388: 124) och en hel av typ A1 (SHM 15388: ruta CXXXIII/112). Keramiken i kringliggande rutor hör till skedet Säter III, men boplatsen har dessutom givit både Säter II och Glamilders-typ.

Åloppe, Nysätra sn, Uppland. En spån pil av flinta. — *Almgren*, Antikvarisk tidskrift för Sverige 20: 1, s. 15, fig. 12i.

Torslunda, Tierp sn, Uppland. En säker (typ A2, SHM 21307: 110) och en osäker pilspets (typ A). Den i Antikvarisk tidskrift 20: 1, fig. 12j avbildade spån pilen av A-typ (A2?) har inte kunnat identifieras. Keramiken är av Säter III-typ och Jettböle II-typ.

Sofiedal, Valbo sn, Gästrikland. En pilspets av typ A2. I övrigt består fynden av c:a 4000 skärvor keramik av Säter III-typ (även Glamilders-stil). — Gävle museum 7540. *Ph. Humbla*, Från Gästrikland 1936, s. 89 f.

Smikärr, Geta sn, Åland. Se ovan s. 39.

Detta sammandrag gör inte anspråk på att vara fullständigt, men det visar i alla fall att spån pilarna spelar en tämligen liten roll vid den svenska östkusten. Detsamma gäller flintan överhuvudtaget⁶⁷ med undantag för

⁶⁷ *T. Engström—H. Thomasson*, KVHAA Handl. 37: 4, s. 31.

	Keramik	Spånpilar			S:a A	B	C	Obe- stämda
		A1	A2	A3				
1. Pysslingebacken	MH, M 2—3				1	2		
2. Senoren	MH, M 2—3		1		1			1
3. Köpingsvik	Säter III	1			1		1	
4. Havsslätt	M 2—3	1			1			
5. Humlekärrshult	Säter III, IV	6	1	1	11			
6. Ekefors	Säter III?					1		
7. Björkhaga	Säter III		1		1			
8. Gullrum	Säter III				7			
9. Hemmor	Säter III				2			
10. Visby	Säter IV					2		
11. Västerbjers	Säter III, IV					6	2	2
12. Alvastra	Säter III	5	6	5	20	1		
13. Åby	Säter III, IV	1	4	1	7			
14. Fagervik	Säter II—IV				2			
15. Säter	Säter III				1			
16. Körartorpet	Säter IV	1	1		4	3	1	
17. Sjölunda	Säter II		1	1	2			
18. Återvall	Säter III, IV	2			4			
19. Åloppe	Säter III				1			
20. Torslunda	Säter III o. yngre		1		3			
21. Sofiedal	Säter III		1		1			
22. Geta Kasberg	Säter III				2			

Gotland ⁶⁸ och de två fastlandsboplatserna Alvastra och Körartorpet. Båda de sistnämnda ligger långt inne i landet och kan ha fått sin flinta från västkusten lika väl som upp längs östkusten. Man fäster sig vid att Körartorpet och Alvastra är bland de få mellansvenska boplatser, som ligger inom områden med kambro-siluriska formationer, där flinta förekommer i naturen. Visserligen har det inte konstaterats att dessa lokala flintsorter skulle ha använts av gropkeramikerna, men ett samband kan dock tänkas existera i form av en traditionell förkärlek för flinta framom andra material, eller omvänt att kambrosilurmarkerna har lockat kolonister från kritmarkerna i söder och att dessa medfört traditionen att göra verktyg av flinta. Vad särskilt Alvastra anbelangar, uppvisar den så många drag som är främmande för kustboplatserna (dubbeleggade yxor, tjocknackiga flintyxor, tvärpilar, komplicerade keramikmönster, bostadsform), att man endast med största förbehåll kan räkna denna boplatst till den gropkeramiska kulturen.

Med utgångspunkt i de nordsvenska flintdepåerna har C. J. Becker uppskisserat en fjärrhandel i flinta mellan gropkeramikerna i det flintrika

⁶⁸ Nihlén, Gotlands stenåldersboplatser, s. 92, 100, 127. — Stenberger, Västerbjers, s. 28.

sydskandinaviska området och Norrland.⁶⁹ Hur man än tolkar dessa flintdepåer, måste man konstatera att denna handel har gått den svenska östkustens groppkeramiker ganska spårlöst förbi. I motsatt fall borde den ha satt större spår i boplatsernas fyndmaterial. Den flinta, både i form av skärvor, yxor och spån pilar, som hittats på Östersjökustens boplatser talar snarare om tillfälligt insipprande än om organiserad handel. Man frestas att jämföra med förekomsten av flinta på de kamkeramiska boplatserna i Finland, där all flinta ju är importerad. Jämförelsen utfaller avgjort till de östsvenska boplatsernas nackdel, ehuru dessa ligger bättre till både ifråga om avståndet till flintkällorna och ifråga om de utgrävda arealernas omfång.

Det är inte bara flintpilarerna som är sällsynta på de östsvenska boplatserna. Genom sin fattigdom på pilspetsar, av vad material det vara må, kontrasterar de bjärt inte bara mot de mellaneneolitiska boplatserna i södra och västra Sverige, utan även mot Norrland, Norge och det samtida Pyheensiltaskedet i västra Finland. Detta kan inte förklaras med att råmaterialet var svåråtkomligt, ty skifferpilar kom i bruk redan under stilskedet Säter II och var under stilskedet Säter III redan i allmänt bruk i grannområdena. Man kan inte heller falla tillbaka på förklaringen, att pilspetsarna skulle ha varit av ben, ty benmaterialet är bevarat på flere groppkeramiska boplatser (Gotland, Jettböle på Åland) och där finns inga pilspetsar av ben. Pilfattigdomen gäller också Åland, därifrån vi endast har en handfull skifferpilar⁷⁰ utom de nämnda spetsarna från Smikärr.

Långt ifrån att vara minnen efter ett »bågfolk» har således de östsvenska groppkeramiska boplatserna varit bebodda av ett folk, vars make i fråga om pilfattigdom är svår att finna i Norden. Återigen är det Kōrartorpet som bildar ett strålande undantag; där har hittats flere tiotal skifferpilspetsar och rikliga rester av framställningen av sådana.

Fastän antalet spån pilar är litet på de östsvenska kustboplatserna, kan de ändå ha sin betydelse för kronologin. Det äldsta daterbara fyndet är två pilar av typ A2 resp. A3 på Sjölanda i Närke. Keramiken på denna boplatz kan utan tvekan räknas till stilskedet Säter II. Säter III-stilens skarpa profilering förekommer inte alls och bland orneringsmönstren finns

⁶⁹ C. J. Becker, Die nordschwedischen Flintdepots, Acta arch. XXIII, (København 1953), s. 31 f. — Mats P. Malmers statistiska bearbetning av de norrländska depåernas flintyxor leder till att en stor del av dem inte skiljer sig från den svenska båt-yxkulturens yxor (*Malmer, Jungneolithische Studien*, s. 506 f.).

⁷⁰ Följande exemplar har noterats: Jettböle 3 exx av skandinavisk typ med mothakar (4782: 581, 5180: 408, 5907: 1166); Glamilders 2 exx med mothakar (4784: 142, 4785: 473) ett fragment (8679: 16) och en Pyheensilta-pil (4785: 8); Svinvallen ett ex med mothakar (4786: 72) och ett ex utan mothakar (4786: 814).

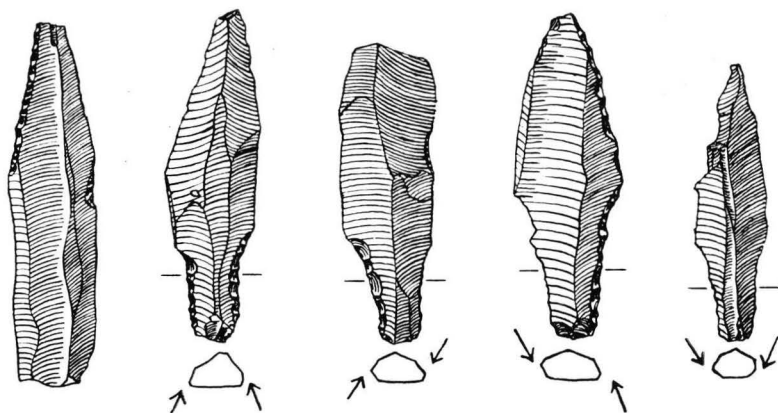

Fig. 29. Spånpilar från den groppkeramiska bopplatsen Perstorp, Hov socken, Skåne. Efter Salomonsson, Medd. LUHM 1960, s. 17, fig. 6. Skala 1: 1.

sådana typiska Säter II—Åloppe I-mönster som hängande grankvistar, kryssmönster och vertikala streck. Jämförd med Fagerviks-materialet kan Sjölunda snarare inordnas i Fagervik II än i Fagervik II/III. Bopplatsen är den enda där spånpilar hittats i en ren Säter II-miljö och en viss principiell skepsis mot att datera efter ett boplatssfynd kan naturligtvis vara berättigad. Men alla samlade fynd, de må vara hur slutna eller rena som helst, är ju sist och slutligen inte annat än indicier på föremålets samtidighet. Sjölunda är således ett indicium på att spånpilarna av A-typ har förekommit under stilskedet Säter II och att detta stilskede alltså är samtidigt med de sydsvenska boplatserna Jonstorp M och H.

A-pilarna har dock kvarlevat länge, vilket fynden från Smikärr, Körartorpet, Torslunda, Återvall, Åby och Jonstorp M2 ger vid handen. Kanske kan man tolka dessa fynd sålunda, att huvuddelen av importen av A-pilar faller under sen Säter III-tid. I Jonstorp M3, på de gotländska boplatserna Visby och Västerbjers har jag noterat endast B- och C-pilar, vilket tyder på att A-typen på dessa boplatserns tid inte mera förekommer.

Vad särskilt typ A3 angår, kan noteras att den finns på den tidiga Sjölunda-bopplatsen. På de tidiga Jonstorps-boplatserna utgör den enligt Becker 10—15% av alla A-pilar, på den unga fyndplatsen M2 däremot 50%.⁷¹ På den senare av Salomonsson publicerade och av denne till en tidig del av den groppkeramiska tiden daterade bopplatsen Perstorp, Hovsn, Skåne, har hittats 12 A-pilar och av dem 1 av typ A3.⁷² Typ A3 finns

⁷¹ Becker, Aarb. 1950, s. 194.

⁷² Bengt Salomonsson, Eine neuentdeckte steinzeitliche Siedlung auf der Bjäre-Halbinsel, Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1960, s. 15.

alltså tydligen med från början och enstaka exemplar kan inte användas för findatering. Utslagsgivande är proportionen mellan å ena sidan typerna A0-2 å andra sidan A3. Huru många exemplar ett fynd måste innehålla, för att det vid statistisk bearbetning skall ge ett tillfredställande resultat är naturligtvis beroende på vilken grad av sannolikhet man eftersträvar. Redan om man som mål ställer den ganska blygsamma sannolikhetsgraden 2: 1 måste fyndet innehålla en ansevärd mängd exemplar. Att påstå att man kan dra statistiska slutsatser eller göra sannolikhetsberäkningar på ett enda föremål synes mig strida mot grundregeln, att statistik aldrig har giltighet för det enskilda fallet, men frågan är till sin natur rent matematisk och är inte okänd för denna vetenskap.⁷³

B-pilarna har säkert förekommit redan samtidigt med A-pilarna (Körartorpet, Alvastra). Att döma av fyndet av en C-pil från Köpingsvik har även denna typ förekommit redan under Säter-III-keramikens blomstringstid, alltså samtidigt med A- och B-pilarna, och den har kvarlevat åtminstone ännu under Västerbjers-boplatsens tid, d.v.s. en ganska framskriden del inom gropkeramikens historia.

Fynd från de östsvenska boplatserna motsäger alltså på intet sätt det som Lidén har utläst ur de sydkandinaviska fynden, men de manar till försiktighet vid datering av enskilda pilar. Visserligen gäller åldersordningen A-B-C i huvudsak, men boplatstrynden visar att alla tre typerna t.ex. under Körartorpets tid åtminstone en kortare tid varit i bruk samtidigt.

Den mellanneolitiska spånпилens ursprung

Det var Lidéns uppfattning, att den mellanneolitiska spånпилen var en autokton skånsk uppfinning och detta är en teori så god som någon.⁷⁴ Förutsättningarna för att typen skulle uppstå var, att man hade tillgång till förstklassig flinta, att man behärskade tekniken och att man hade behov av en lång, kraftig pil. Det är uppenbart, att de två första förutsättningarna förelåg i Skåne bättre än på något annat håll. Bengt Salomonsson har nyligen uppmärksammat att preparerade cylindriska spånkärnor förekommer redan på tidigneolitiska fyndplatser i Skåne.⁷⁵ Dessa kärnor är en förutsättning för de långa raka spån, som gjorde att spånпилen kunde bli ett konkurrenskraftigt vapen.

⁷³ Mats P. Malmer, Metodproblem inom järnålderns konsthistoria, Acta arch. Lundensia 8° N° 3 (1963), s. 189. Malmer företräder en annan uppfattning.

⁷⁴ Lidén, Sydsvensk stenålder II, 98. — Även Lili Kaelas (Fynd 1963, s. 73) tycks biträda denna uppfattning.

⁷⁵ Salomonsson, Medd. LUHM 1960, s. 24.

Ett viktigt moment, kraftigast betonat av Becker, är att spån-pilen av skandinavisk typ förutsätter en mycket kraftigare båge än de små tvär- och skevpilarna. Tanken väcktes av Sune Lindqvist,⁷⁶ vilken tänkte sig stridsyx-kulturen som innovator, medan Becker i sina ovan ofta citerade arbeten lägger fram teorin om ett östeuropeiskt »bågfolk» som kärnan i den mellan-neolitiska gropkeramiska kulturen och tillskriver detta folk äran av att ha infört den nya bågtypen och med den de kraftigare pilarna.⁷⁷ Becker framförde tanken som en hypotes, men den har under det gångna decenniet så ofta upprepats av andra, att den löper faran att bli en trosakt, som inte mera anses tarva bevisning.⁷⁸ Frågan om spån-pilens ursprung tas här ånyo upp mera som en påminnelse om att den gropkeramiska kulturens östliga härkomst långt ifrån att vara ledd i bevis tvärtom knappast har stryks med ett enda hållbart argument och mera av övertygelse om trosaktens allmänna fördärvlighet än av förmäten tro att frågan här definitivt kan lösas eller föras närmare sin lösning.

Lidéns och Beckers teorier utesluter inte varandra: bågtypen kan vara en utifrån, kanske från Östeuropa introducerad nyhet, men spån-pilen av flinta kan det oaktat vara en autokton, skånsk skapelse — eller inspirerad från annat håll än bågen. Också om vi kan påvisa, och jag tror att man kan göra det, att spån-pilen inte har östeuropeiskt ursprung, har man inte därmed bevisat, att inte den nya bågtypen kan komma österifrån. Men å andra sidan: även om man kunde bevisa, att både båge och pil är östliga, är därmed ännu ingenting bevisat om de människors ursprung, som vid Kattegatt och Öresund använde dem till sjöhunds-jakt. Lika litet som en enda föremålstyp kan konstituera en kultur, kan den läggas till grund för teorier om folkvandringar.

Frågan återgår sist och slutligen på spørsmålet, om det existerar något samband mellan Ahrensburg-pilarna och de mellan-neolitiska spån-pilarna med tånge. Den formella likheten mellan dessa två grupper kan vara så stor, att enstaka exemplar ibland inte kan skiljas från varandra; det är symptomatiskt, att varken Mathiassen eller Becker tar på sig att avgöra om

⁷⁶ Sune Lindqvist, Acta arch. VI (København 1935), s. 114. — Sune Lindqvist, Svenskt forntidsliv, Stockholm 1944, s. 127. — Lidén, Sydsvensk stenålder II, 99 f.

⁷⁷ Becker, Aarb. 1950, s. 240 f., s. 254.

⁷⁸ Johannes Brøndsted, Danmarks Oldtid I, København 1957, s. 244. — Mårten Stenberger, Sweden (Ancient Peoples and Places), London 1962, s. 50. — Mårten Stenberger, Östlicher Einfluss in der schwedischen Wohnplatzkultur der jüngeren Steinzeit, Swiatowit XXIII, s. 201 f. I denna artikel (s. 215) hänvisar Stenberges till fynd av spån-pilar i mellersta Sibirien (*Okladnikov*, MIA 18, fig. 15–17). Utan att elakhet är den enda avsikten kan hänvisas till att avståndet till Bajkal är större än till Qatar vid Persiska viken, där man kan hitta spån-pilar som liknar de nordiska mycket mera än de sibiriska (*Viggo Nielsen*, Kuml 1961, s. 169 f. Pl. I.).

det stora Hesselö-fyndets pilspetsar skall räknas till den förra eller till den senare gruppen.⁷⁹ Det har med full evidens påvisats att denna tradition inte har burits vidare inom Sydsandinavien. De äldsta spån-pilarna inom den yngre gruppen är daterade till förra delen av den mellan-neolitiska tiden. Det finns inga sydsandinaviska fynd från tidig-neolitisk eller senmesolitisk tid som skulle överbrygga klyftan till Lyngby-pilarna. Om ett samband finns måste det vara indirekt, sålunda att Ahrensburg-pilarnas tradition har levat kvar på annat håll och ånyo införts i Sydsandinavien först efter den sega Ertebölle-traditionens försvinnande vid övergången mellan tidig- och mellan-neolitisk tid. Sådana refugier kan ha funnits på två håll, i Norge och i Östeuropa inklusive de östliga delarna av Mellaneuropa.

Norge. Spån-pilar med tånge av sydsandinavisk, groppkeramik typ är talrika i Norges sydligare delar.⁸⁰ De uppträder dels på kustboplatser (ibland med groppkeramik) ända till Lista i väster och Bergen i norr, dels i fjälltrakterna och där ofta i komplexa sammanhang. Alla under-typer är företrädde och det kan inte råda någon tvekan om att form-traditionen är densamma som längs Kattegatts kuster.

Små spån-pilar med retuscherad tånge och triangulärt blad förekommer både i Komsa- och Fosna-kulturen, i den senare som en viktig ledartefakt.⁸¹ Inte sällan är bladets ena kant brant retuscherad så att spetsen blir eneggad, men det förekommer även symmetriska spetsar med helt obetydligt retuscherat blad. Tångens båda kanter är retuscherade underifrån. Bøe redovisar för typens förekomst i Komsakulturen och den utförligaste beskrivningen av Fosna-kulturens pilspetsar finner vi hos E. A. Freundt; båda räknar med en form-tradition, som ytterst återgår på Ahrensburg.⁸² Sinsemellan är Komsa- och Fosna-pilarna helt lika; Bøe anför och avbildar några exemplar från Komsa och säger: des pointes de flèches semblables sont également représentés dans la civilisation de Fosna, sur la côte ouest de la Norvège.⁸³

I Nordnorge finns de små tånge-pilarna även i yngre sammanhang än i Komsa. De hör till ledtyperna i Simonsens Sælenshögda-fas, med vilken han inleder Varanger-områdets yngre stenålder: De går sikkert ned i yngre sten-

⁷⁹ V. Nordmann, *Menneskets Indvandring til Norden*, Danmarks Geologiske Undersøgelses Skrifter III: 27 (1936), s. 50 och fig. 55. — *Therkel Mathiassen*, *En sen-glacial Boplads ved Bromme*, Aarb. 1946, s. 171. — *Becker*, Aarb. 1950, s. 164 f. — *Gjessing*, *Norges steinalder*, s. 173.

⁸⁰ *Gjessing*, *Norges steinalder*, s. 338.

⁸¹ *Johs Bøe et A. Nummedal*, *Le Finnmarkien*, Institutet for sammenlignende kultur-forskning B XXXII (1936), s. 178 f.

⁸² *E. A. Freundt*, *Komsa-Fosna-Sandarna*, Acta arch. XIX (København 1948), s. 42 f.

⁸³ *Bøe*, *Le Finnmarkien*, s. 179.

alder, men findes kun i enkelte af de større fund, og disse må da formodes at være de ældste.⁸⁴ På boplatserna med typisk kamkeramik finns de inte mera, vilket ger en hitre tidsgräns. Någon kronologisk fas mellan spånпилarnas tid och den kamkeramiska tiden har inte kunnat särskiljas och det är alltså möjligt, att det var kamkeramikerna som avbröt spånпилstraditionen och istället införde sin egen tunga, flatretuscherade pilspetstyp. Förhållandena i Varanger-området kan givetvis inte generaliseras att gälla hela Norge, men den lärdomen kan de ge, att de visar med vilken pilspetstyp östeuropeiska bågfolk expanderade under den yngre stenåldern: det var inte med tångeförsedda spånпилar.⁸⁵ Inte heller dateringen kan generaliseras och inpassas i det sydkandinaviska schemat, men uppenbarligen innebär den, att spånпилens användning i Nordnorge upphörde före den mellan-neolitiska tidens början.

I södra Norge lever Fosna-traditionerna uppenbarligen länge kvar och det finns mycket som tyder på att de går ned i mellan-neolitisk tid. Enligt Gjessing lever både Fosna- och Nöstvet-kulturen länge och går slutligen in i varandra. Först i yngre mellan-neolitisk tid kan man enligt Gjessing tala om en övergång till yngre fångststenålder och det avgörande genombrottet skulle enligt honom komma först med skifferbruket.⁸⁶ Denna uppfattning har i stort sett delats av andra norska arkeologer, också om det ännu saknas verkligt övertygande bevis.⁸⁷ Det är emellertid en fråga för sig, huruvida också de symmetriska tångepilarna lever kvar genom hela Fosna-kulturen och alltså når ned till mitten av mellan-neolitisk tid.

För Bohusläns vidkommande har Fredsjö besvarat frågan nekande.⁸⁸ Spånпилar förekommer varken i Sandarna-kulturens senare faser eller i Lihults-kulturen. I Östfold synes förhållandena emellertid vara andra. Enligt Bø förekommer små tveeggade tångepilar i södra Norge nu och då på boplatser med Nöstvetinventar.⁸⁹ Enligt Freundt skall dessa östnorska fyndplatser räknas till Fosnakulturen, medan han om Nöstvet-kulturen säger att den inte känner tångepilarna.⁹⁰ Motsägelsen beror tydligen innerst på, att ett boskifte mellan Fosna och Nöstvet aldrig har företagits.

⁸⁴ P. Simonsen, Varanger-funnene II, Tromsø museums skrifter VII: II (1961), 483.

⁸⁵ Simonsen, Varanger-funnene II, fig. 32: a-c.

⁸⁶ Gjessing, Norges steinalder, s. 338.

⁸⁷ Johs Bø, Til høgfjellets forhistorie, Bergens museums skrifter 21 (1942), s. 76. — Freundt, Acta arch. XIX, s. 54.

⁸⁸ Åke Fredsjö, Studier i Västsveriges äldre stenålder, Göteborg 1953, s. 161 f.

⁸⁹ Bø, Le Finmarkien, s. 179. — Bø, Til høgfjellets forhistorie, s. 75. Bø dokumenterar inte denna utsaga. — Jfr Anathon Bjørn, Bergens museums årbok 1922–23, Nr 5, s. 14.

⁹⁰ Freundt, Acta arch. XIX, s. 31.

Fredsjö refererar ett av Erling Johansen undersökt fynd på Kirköy, som bl.a. innehöll pilspetsar »som kunna sägas stå på gränsen till små spånspetsar». Fyndnivån, 23 m, tolkas av Johansen till förmån för en datering till slutet av den mellanoolitiska tiden, medan Fredsjö daterar fyndet till tiden omedelbart före gropkeramikskulturen.⁹¹ I fyndet ingår även skivyxor, vilka indicerar ett mesolitiskt kultursammanhang.

Den tredje gruppen av norska spånspisar är den s.k. *Garnes-typen*, en tämligen kort, vanligen 3—3,5 cm, undantagsvis 5—6 cm lång spånspisar av sten eller flinta. Enligt Gjessing är det fullt klart att Garnes-spisarerna bygger på Fosna-traditionen⁹² och också Bøe har tydligt haft samma uppfattning, eftersom han i *Le Finmarkien* efter att ha givit den ovancerade beskrivningen av de äldre spånspisarerna fortsätter: *En Norvège elles sont considérées comme un type caractéristique de cette époque (=néolithique récent) et ont les désigne d'après la station de Garnes.*⁹³ Brøgger, som först presenterade typen, rubricerar den som en enklare variant av den sydsandinaviska (gropkeramiska) spånspisaren⁹⁴ och Becker kallar spisarerna i Garnes-fyndet för gropkeramiska spisar av typ A.⁹⁵ Från Fosnaspisarerna skulle Garnes-typen väl närmast skilja sig genom sin större längd, men gränsvärden kan inte anges, så länge materialet inte är genomarbetat med just detta förhållande för ögonen. Enligt Freundt är en del av Garnes-spisarerna identiskt lika Fosna-typen, men på dem är dock den för Fosnaspisarerna karakteristiska branta förstärkningsretuschen längs bladets ena kant sällsynt;⁹⁶ icke heller detta drag är någon säker skiljelinje, ty på de gropkeramiska pilspetsarna är denna förstärkningsretusch inte alls sällsynt. Det som i detta sammanhang bildar problemställningen är, huruvida Garnes-spisarerna kan uppfattas som en förmedlare av den äldre spånspisartraditionen fram till de mellanoolitiska gropkeramiska spetsarna. Eftersom en hel del av de pilspetsar som har beskrivits som Garnes-typ kan vara endera mesolitiska Fosna-spisar eller mellanoolitiska gropkeramiska spisar eller gjorda under intryck av dessa sistnämnda, blir frågeställningen den, huru-

⁹¹ *Fredsjö*, *Studier*, s. 162. — Jag har inte haft tillgång till den av Fredsjö citerade publikationen (*Erling Johansen*, *En boplass fra Hvalers steinalder*, *Tidskrift utg. av Østfold historielag* 1950, h. 1). — Fredsjö drar slutsatsen, att den mellanoolitiska spånspisaren vore uppkommen ur de tvåreggede pilspetsarna.

⁹² *Gjessing*, *Norges steinalder*, s. 173, 227, 341.

⁹³ *Bøe*, *Le Finmarkien*, s. 179.

⁹⁴ *A. W. Brøgger*, *Stenaldersbostedet ved Garnes*, *Bergens museums årbok* 1913, Nr 2, s. 17 f.

⁹⁵ *Becker*, *Aarb.* 1950, s. 251.

⁹⁶ *Freundt*, *Acta arch.* XIX, s. 31.

vida det i Norge finns en spånpil med tånge, som tillhör tiden omedelbart före spånpilens renässans i Sydsandinavien. Jag kan inte gå längre än till att granska några av de välpublicerade fynden från förra delen av den mellan-neolitiska tiden: Garnes, Sumtangen, Skipshelleren, Narestö, Gyri-nos och Tokke—Vinje-stråtens boplatser.

På Garnes⁹⁷ har utom de 72 tångepilarna hittats bl.a. sju pilspetsar av skiffer med skarpa mothakar och en kvartspil med konkav bas. Frånsett att fyndet uppenbarligen är sammansatt, kan vi alltså notera att det med säkerhet innehåller föremål, som är yngre än MN II. I den mån Brøggers avbildningar är tillförlitliga är åtminstone några pilars tånge retuscherad från framsidan (typ A3), någon från undersidan (typ A1) och åtminstone ett par stycken retuscherade som Beckers typ A2. Tången är alltså utformad lika som på de gropkeramiska spånpilarna och inte som på Lyngby- eller Fosna-pilarna, där retuscheringstyp A1 dominerar.

Spånpilarna från Narestö beskrivs av Bjørn:⁹⁸ »Med to undtakelser hører de alle til den enkle, nærmest lansettformete flekkepiltype der allerede forekommer i de store flintplassfund med et meget gammelt preg fra Kristiansund . . . Vid de foreliggende pilespisser finnes ikke større indbyrdes variasjoner i formene enn flekkenes forskjellige lengde og bredde gav anledning till. I almindelighet må stykkene betegnes som eneggede, idet tangen sitter nær den ene sidelinje som er retusjert og tykkere enn egglinjen. . . . Ikke sjelden er også eggpartiet omhyggeligt retusjert på begge sider. Den vanlige flekkepilform på andre skandinaviske boplasser med tangen midt på den nedre ende og uten retusj for övrig kan derimot kun påvises i et par eksemplarer.» Det urval Bjørn avbildar, bekräftar inte hans utsago. Pilarna är minst lika symmetriska som de sydskanadinaviska A-pilarna och skiljer sig inte från dem på något synligt sätt. Tångeretuschens riktning framgår inte tydligt av Bjørns bilder, men det förefaller som om fyra kunde räknas till Beckers variant A1 och en till variant A2. Hinsch räknar också utan reservation Narestö-pilarna till den gropkeramiska kulturen.⁹⁹ För dateringen kan det vara av betydelse att två av spetsarna tycks vara av B-typ. Skiffern är sällsynt, enligt Bjørn 25 skifferstycken, en hel pilspets och fragment av fyra andra. Den enda av Bjørn avbildade skiffer-

⁹⁷ Brøgger, Bergens museums årbok 1913 Nr 2.

⁹⁸ Bjørn i *Anders Nummedal og Anathon Bjørn*, Boplassfund fra yngre stenalder i Aust-Agder, Universitetets oldsaksamlings årbok 1929, s. 72.

⁹⁹ Erik Hinsch, *Traktbeckerkultur-Megalitkultur*, Universitetets oldsaksamlings årbok 1951—1953, s. 94.

spetsen kan mycket väl höra till de äldsta i sitt slag¹⁰⁰ och keramiken från Narestö kan, såsom Hinsch framhåller, jämföras med äldre svensk gropkeramik, men det bör observeras, att det inte tillsvidare har visat sig möjligt att kronologiskt uppdelas den norska gropkeramiken. Även om Narestö hör till en tidig del av den gropkeramiska utvecklingen, finns det ingenting som anger att bopplatsen vore äldre än spånpilens uppträdande i sydiskandinaviskt mellanlitikum.

I Skipshelleren på Straume i Norhordland påträffades i mellanlagren (lagren 5—3) tre spån pilar, en av flinta och två av kvarts, som av Bøe betecknas som Garnes-pilar.¹⁰¹ I samma lager hittades ganska många skifferpilar, vilket tyder på att hela denna del av lagerföljden bildats under senare delen av den mellanlitiska tiden. Under dessa lager urskiljde Bøe ytterligare två lager, som inte gav en enda pilspets av sten eller flinta, men däremot ett antal »fågelpilar», vilka tyda på mesolitisk tid eller åtminstone mesolitisk tradition.¹⁰² Fynden från Skipshelleren har av Becker anförts som ett argument för att det finns en lucka i traditionen från Fosna till Garnes.¹⁰³ Som ett annat exempel nämner Becker fynden från Viste.¹⁰⁴ Härtill kan replikeras, att såväl Viste som Skipshellerens undre lager visar anknytning till Nöstvet-traditionen och ej till Fosna-gruppen. Dessa två traditioner kan ha levat samtidigt och oberoende av varandra.

Högfjällsundersökningarna har gett ett rikt material av pilspetsar. I fynden från Sumtagen på Hardangervidda särskiljer Bøe tre strata.¹⁰⁵ I det äldsta orörda bottenskiktet påträffades flere eneggade pilar, tre tväreppade och flere enkla spån pilar av Garnes-typ.¹⁰⁶ I mellanlagret fanns de enkla spån pilarna tillsammans med »megalitiska» spån pilar, ett par eneggade och flere tväreppade, en bladformig senneolitisk pilspets och skiffer-

¹⁰⁰ På bopplatsen Orsand i Leksands socken, Dalarna har hittats en liten skifferpil med svagt utbildade mothakar (SHM 21684: 31); keramiken hör till stilskedet Säter II (*Lili Kaelas*, SMYA-FFT 58, s. 132). — Ett annat tidigt fynd finns från Mårtsbo i Valbo sn, Gästrikland, (signa N 53 Ö 57 och N 58 Ö 60); keramiken är huvudsakligen av samma slag som på Orsand (*Kaelas*, a.a., s. 131. — *Anne-Beate Jonsson*, Stenåldersbopplatsen vid Mårtsbo, Tor 1958, s. 37, fig. 5 och s. 29).

¹⁰¹ *Johs Bøe*, Boplassen i Skipshelleren på Straume i Nordhordland, Bergens museums skrifter Nr 17 (1934), s. 41.

¹⁰² *Bøe*, Skipshelleren, s. 30. — Beträffande bottenlagrens datering se *Gjessing*, Norges steinalder, s. 116. Framförallt med stöd av landhöjningsförloppet daterar *Gjessing* de undre lagren till förra delen av mellanlitikum.

¹⁰³ *Becker*, Aarb. 1950, s. 251.

¹⁰⁴ *A.W. Brøgger*, Stavanger museums årbok 1907, 1910. — *Gjessing*, Norges steinalder s. 111.

¹⁰⁵ *Bøe*, Til høgfjelleets forhistorie.

¹⁰⁶ *Bøe*, a.a., s. 56 f., s. 70 f.

spetsar.¹⁰⁷ Det översta skiktet var blandat. Detta fynd har tolkats så, att pilspetsarna av Garnes-typ förekommit på platsen förrän de »megalitiska» kom in. Däremot kan mellanlagret vara blandat och berättigar inte till slutsatsen, att Garnes-typen här skulle leva in i megalitisk tid. I bottenlagret hittades inga skärvor av slipad flinta eller skiffer och det kan alltså mycket väl representera en mesolitisk Fosna-kultur.

I de högfjällsfynd från Telemarken, för vilka Anders Hagen och Irmelin Martens nyligen har redogjort, ingår också spån-pilar.¹⁰⁸ Bland boplatserna vid Gyrinosvatn urskiljer Hagen en grupp (Gyrinosvatn III, Gyrinosvatn IV och delvis Skyrvenut V), som bl.a. karakteriseras av en rikedom på pilspetsar av kvarts, kvartsit och flinta. De eneggade spetsarna är ledform, men dessutom finns både tvåreggade och små pilspetsar av Garnes-typ.¹⁰⁹ Enligt Hagen är uppsättningen av pilspetsar alldeles densamma som på kusternas Fosna-boplatser och han anser att de representerar samma kulturfas som det äldsta skiktet i Sumtangen. Likheten inskränker sig inte till pilspetsarna utan gäller hela inventaret. För tidfästningen är det av betydelse att Gyrinos III har gett ett avslag av en slipad flintyx (Hagen tolkar det som ett tillfälligt senare inslag, dock utan motivering och enligt min mening med orätt),¹¹⁰ på Gyrinos IV har hittats två små fragment av skifferpilspetsar och ett fragment av en välretuscherad flintpil (också dem anser Hagen vara sekundära inslag).¹¹¹ På de yngre boplatserna vid Gyrinosvatn dominerar skiffern medan pilspetsar av kvarts och kvartsit saknas.

Också i Tokke-Vinje-stråten har det hittats spån-pilar på flere boplatser. Av intresse är Vrålbu II, som har gett en spån-pil med tånge och som C¹⁴-daterats till 6860 ± 140 före nutid.¹¹² Den betydelse man tillmäter detta fynd är givetvis beroende av ens tilltro till dateringsmetoden. Boplatsern Dragarosen har gett 30 à 40 spån-pilar, bland vilka förekommer tångevarianterna A0, A1 och A2, men ingen A3 (bland de av Hagen avbildade).¹¹³ Fyndet av fem avslag av tunnackiga flintyxor ger naturligtvis endast en terminum post quem, men med hänsyn till att skiffer saknas, kan en hög ålder inom den tunnackiga yxans tid försvaras. Lika litet på

¹⁰⁷ *Boe*, a.a., s. 72, s. 79.

¹⁰⁸ *Anders Hagen*, Vassreguleringer og høyfjellsarkeologi, Universitetets oldsaksamlings årbok 1956—1957. — *Irmelin Martens og Anders Hagen*, Arkeologiske undersøkelser langs elv og vann, Norske Oldfunn X (1961). — *Anders Hagen*, Høyfjellsarkeologi i Sør-Norge, Vetenskaps-societetens i Lund årbok 1963, s. 5 f. — *A. Hagen*, Problemkompleks Fosna, Fynd (Göteborgs och Bohusläns forminnesförenings tidskrift) 1963, s. 53 f.

¹⁰⁹ *Hagen*, Norske Oldfunn X, s. 42.

¹¹⁰ *Hagen*, Norske Oldfunn X, s. 24.

¹¹¹ *Hagen*, Norske Oldfunn X, s. 30.

¹¹² *Hagen*, UOÅ 1956—57, s. 125. — *Hagen*, Norske Oldfunn X, s. 50.

¹¹³ *Hagen*, UOÅ 1956—57, s. 112 f. — *Hagen*, Norske Oldfunn X, s. 49, 62.

denna boplats som på Nordre Sandvika¹¹⁴ förekommer eneggade eller tvåreggade pilspetsar. På boplatsen Naustnuten¹¹⁵ har utom fem spån-pilar med tånge och ett avslag av en tunnackig yxa hittats två tvåreggade och en eneggad pilspets. Enligt Hagen är boplatsen helt liten och bosättningen av tillfällig natur. Av de publicerade fynden är Naustnuten den som bäst passar in på de fordringar man kan ställa på den »felande länken», men något avgörande svar ger den inte på frågan, om det finns en obruten tradition från Fosna-pilarna till de gropkeramiska.

Denna korta exposé av några norska fyndplatser kan inte ge svar på den fråga vi ställde. De fyndplatser där pilen av »Garnes-typ» förekommer, kan endera tillhöra Fosna-kultur eller en ganska framskriden del av den mellan-neolitiska tiden. Också om det finns indicier för en traditionslinje genom hela denna tid, sviktat materialet än så länge. Men samtidigt kan man konstatera, att det inte klart har ådagalagts, att det i södra Norge skulle ha funnits en period mellan Fosna och gropkeramiken, i vilken spån-pilen med tånge saknas. Om denna utläggning kan inspirera någon norsk arkeolog att ånyo ta upp frågeställningen, har den nått sitt syfte.

Spån-pilar i den kamkeramiska kulturkretsen.

F i n l a n d. I finska fynd (inkl. det forna finska Karelen) har jag noterat följande spån-pilar av flinta:

- a. Lösfynd från Helsinge socken, Spån-pil men tånge av ljusgrå, lätt ådrad opak flinta. Längd 81 mm. Tången är retuscherad uppifrån, eggarna och udden har en fin kantretusch på undersidan. NM 11606. Fig. 30a.
 - b. Lösfynd från Ilomantsi socken. Spån-pil av brunaktig, opak flinta. Längd 40 mm. Tången är retuscherad från vardera sidan (rombiskt), udden är undertill retuscherad. NM 7172: 1. Fig. 30b.
 - c. Boplatsfynd från Kaukola, Riukjärvi, Heikki Teräväisen Peräpelto. Spån-pil av nästan svart, opak flinta (?). Längd 29 mm. Genomskärning triangulär. Tången är retuscherad underifrån och undertill avskrädd. NM 6940: 67. Fig. 30c.
 - d. Boplatsfynd från Sortavala, Otsoinen. Uddfragment av spetsigt flint-spån, uppenbarligen spån-pil. Suomen museo 1925, s. 37, fig. 12: 20.
- De tre förstnämnda och sannolik även den fjärde av dessa pilar kan räknas till samma typ med tillslagen tånge och undertill retuscherad spets.

¹¹⁴ Hagen, UOÅ 1956—57, s. 134 f. — Hagen, Norske Oldfunn X, s. 67 f.

¹¹⁵ Hagen, UOÅ 1956—57, s. 110 f.

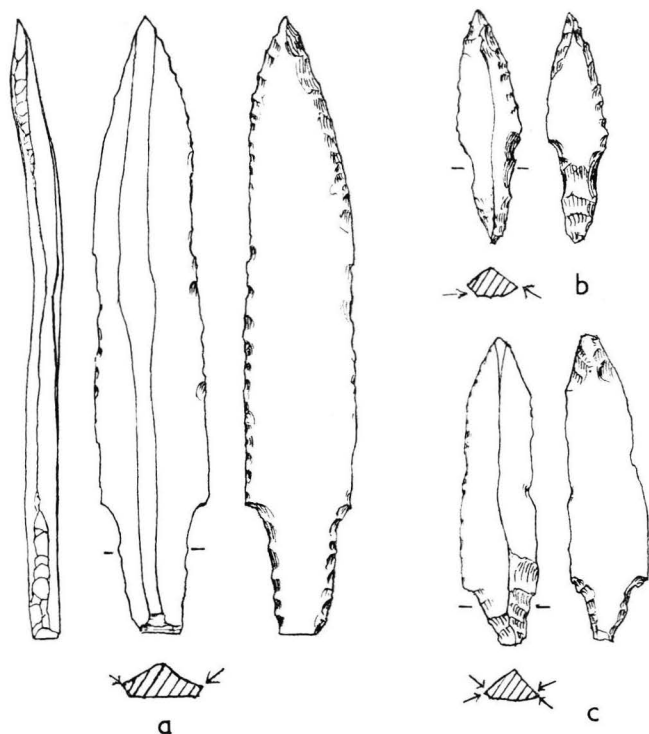

Fig. 30. Spånspilars från Finland. a Helsinge, b Kaukola, c Ilomantsi. Skala 1:1.

Exemplaret från Helsinge (och sannolikt fragmentet från Otsoinen) kommer Olennij—Ostrov-spetsarna närmast¹²⁰ men karakteristiskt nog är det inte uteslutet att den trots allt har kommit västerifrån, från Sydsandinavien. Den är likväl både längre och slankare än de skandinaviska spetsarna plägar vara och flintsorten är inte heller den ordinära kritflintan. Tångens släta, obearbetade undersida gör det mindre sannolikt att exemplaret skulle vara en swiderien-pilspets. De båda spetsarna från Kaukola och Ilomantsi är med sin rikare retuschering och det höga tvärsnittet att hänföra till den östeuropeiska gruppens yngre varianter.¹²¹ Endast fragmentet från Sortavala Otsoinen har kronologisk betydelse. Boplatsen, där fragmentet hittades är den enda mera betydande fyndplatsen i Ladoga-Karelen för gropkeramik av centralrysk typ.¹²² Fastän den representerar ett främmande inslag

¹²⁰ Se nedan s. 57 — *Gurina*, MIA 47, fig. 56: 1.

¹²¹ De kan möjligen jämföras med den lilla pilspetsen från Celmušskaja (MIA 87 fig. 43: 3).

¹²² *A. Europaeus*, Kansallismuseon kivikauden kokoelmain kasvu vuosina 1920—23, SM 1925, s. 37 f., fig. 12.

i den finska kamkeramiska kulturen kan den dock tämligen säkert sägas vara antingen samtidig med den typiska kamkeramiken stil II: 1, eller möjligen vara något äldre än denna. Enstaka bitar typisk kamkeramik har även hittats på boplatser. Det finns ingen särskild anledning att anta att fyndens kronologiska spridning vore stor.

Utom de fyra ovan uppräknade spånpilarna finns det i finska fynd ett antal helt små pilspetsar, gjorda av spån, men retuscherade längs kanterna och utan tydligt markerad tånge. De förefaller att ha en mera tillfällig karaktär och man kan ej tala om någon typgrupp.¹²³ De kan knappast ens anses vara bärare av den mesolitiska spånpilstraditionen. Alla dessa små flintpilar är hittade på boplatser med typisk kamkeramik stil II: 1 och II: 2, där förövrigt den fullständigt ytretuscherade, bladformiga flintpilen dominerar. Vid denna tid uppträder också de första skifferpilarna (FM 1950, s. 20 o. fig. 23, 24). Huvudsakligen med stöd av åländska fynd har jag daterat dessa stilsleden till TN C resp. MN I i den skandinaviska trattbägarkulturens historia.¹²⁴

Östeuropa. Spånpilar med tånge är ingalunda sällsynta heller i Östeuropa. Från östra Mellaneuropa har de med swiderien-inflytandet spritt sig österut ända till Volga-kröken och över hela södra Ryssland. De finns i stort antal på de välkända mesolitiska boplatserna Jelin Bor, Sknjatino och Borki.¹²⁵ En viktig fyndplats, som även har åberopats av Becker¹²⁶ är Olennij Ostrov i Onega-sjön, ett gravfält som föredömligt har publice-rats av N. N. Gurina.¹²⁷ Där har hittats ett hundratal spånpilar av högvär-dig flinta med ljusare fläckar, som jag förövrigt känner varken från Fin-lands eller Karelen's stenålder. Gravfältet har av Gurina daterats till tidig yngre stenålder,¹²⁸ medan jag skulle föredra beteckningen senmesolitisk. Pilspetsarna är av samma typer som på de centralryska mesolitiska boplat-serna. De är undertill avskrädda vid spetsen och oftast även vid basen. Läng-den är 5—7 cm. Gurina särskiljer tre typer: med rak bas, lansettformiga och tångeförsedda (fig. 31). Pilspetsarna med rak bas är inte avbrutna, utan tycks vara en pregnant typ just för Olennij Ostrov. Dessa tre typer tycks inte vara funktionellt betingade och fördelningen i gravarna visar, att de

¹²³ Kankaanlaita, Kerimäki sn (NM 9135: 34); Pitkäjärvi, Räisälä sn (NM 6939: 142); Laukansalo, Tuusniemi sn (NM 13964: 206); Kukkaroski, Lieto sn (NM 14558: 200); Häyrynmäki, Viborg sn (NM 5620:831). — Observera även tångefragmentet 7357: 45 från Kaukola.

¹²⁴ SMYA-FFT 58 (1957), s. 205.

¹²⁵ N. N. Gurina, MIA 47, s. 99 f.— P. N. Trejakov, MIA 110, s. 9 f.

¹²⁶ Becker, Aarb. 1950, s. 255.

¹²⁷ N. N. Gurina, Olencostrovskij mogil'nik, MIA 47 (1956).

¹²⁸ I ett senare arbete har Gurina i den synoptiska tabellen placerat fynden från Olennij Ostrov tillsammans med kamkeramiken av Sperrings-typ (MIA 87, 1961, fig. 10, 11).

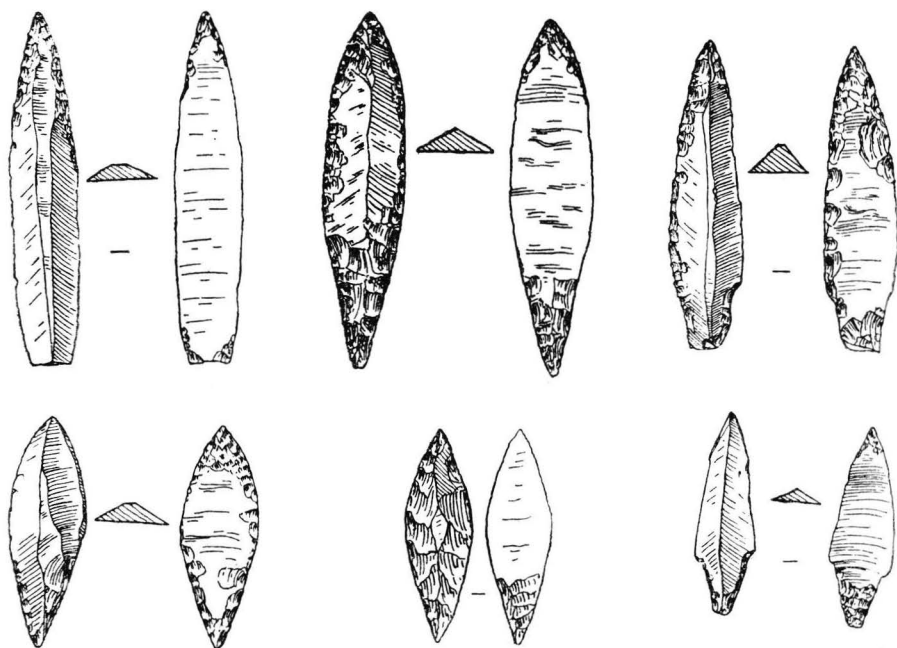

Fig. 31. Spånpilar från Olennij Ostrov. Efter Gurina, MIA 47, fig. 52, 54, 56. Skala 2: 3.

alla var samtidigt i bruk. Gurina anför en lång rad paralleller till de lansettformiga och tångeförsedda spetsarna både från mesolitiska fynd och från boplatser med äldre centralrysk grop-kamkeramik. Man kan skönja en viss olikhet mot de klassiska swiderien-fyndplatsernas pilspetsar däri, att på Olennij Ostrov endast några få exemplar hör till typen med markerad tånge och att de äldre swiderien-spetsarna med skarpt markerad tånge och brett triangulärt blad¹²⁹ helt saknas, medan de lansettformade är i avgjord majoritet.¹³⁰

På andra fyndplatser i norra delen av Sovjetunionen förekommer spånpilarna mera tillfälligt på senmesolitiska fyndplatser (undre Veret'e, Jagorba, Levšino, Lubane-sjön).¹³¹ Dessa är ofta tångeförsedda och sparsamt retuscherade. Gurina anför flere fynd från boplatser med grop-kamkeramik (Besovy Sledki, Rybreka, Kubenino, Balachna, Gavrilovskaja, Maloe Okulovo, Petrovskaja) och förteckningen kunde ännu kompletteras med nyare

¹²⁹ Jfr *Sawicki*, *Przeglad archeologiczny* V: 1 (1936), T. XXII: 1–33 (Chwalibogowice). — *N. N. Gurina*, *Sovetskaja arheologija* 1960: 1, s. 125 f., fig. 1–3.

¹³⁰ Pilspetsarna från Swidry Wielkie I (*Sawicki*, a.a., T. X) kan direkt jämföras med den lansettformiga typen på Olennij Ostrov (MIA 47, fig. 54, 55).

¹³¹ *Gurina*, MIA 47, s. 99, fig. 60.

fynd.¹³² I enstaka fall kan man hysa misstanken att fynden är kronologiskt blandade, men kombinationen grop-kamkeramik och spån pilar förekommer dock så ofta, att det kan anses säkert, att spån pilarna i Östeuropas nordligare delar har kvarlevat från swiderien till kamkeramisk tid. De uppräknade fyndplatserna hör alla till den grupp där i keramiken groporneringen dominerar över kamorneringen, m.a.o. till den centralryska gruppen. Såvitt man kan döma av avbildningarna hör alla dessa yngre spån pilar till den tängelösa gruppen och egglinjerna är i allmänhet tätt retuscherade, så att formen kan betecknas som bladformig. De utgör därigenom även en naturlig övergång till den gängse kamkeramiska bladformiga typen, som blev allmän redan under den äldsta keramikens tid. Det är i själva verket inte alltid möjligt att dra en gräns mellan dessa båda typer: då spånets form från början varit tillfredsställande, har retuscheringen inskränkts till ett minimum och spånets ursprungliga form kvarstår. Man kan hänvisa t.ex. till fynden från boplatsen Boran', därifrån Gurina i den äldsta gruppen avbildar dels en bladformig spån pil, dels helt retuscherade pilspetsar av exakt samma form.¹³³ Därför är det inte heller möjligt att säga, när den egentliga spån pilstraditionen upphörde, utan vi får nöja oss med att konstatera, att spån pilar med tånge uppenbarligen är uteslutande mesolitiska.

Cylindriska spån kärnor förekommer knappast alls i norra Ryssland¹³⁴ och detta är förmodligen orsaken till att spån pilarna isynnerhet vid spetsen har en rikligare retusch än de gropkeramiska spånspetsarna i Sydskanandinavien. Övergången från spån pilar till ytretuscherade bladformiga pilspetsar kan också ha en teknisk orsak. När flinta började användas som råmaterial för pilspetsar även i områden där tillgången på flinta var sämre eller där den helt saknades, var man dels tvungen att använda mindre råstycken och sämre kvaliteter, som inte gav goda spån, dels behärskade man inte flinttekniken i de sekundära områdena. Övergången betyder alltså knappast att man tog en ny båg- eller piltyp i användning. T.ex. pilspetsarna från Olennij Ostrov är både längre och tyngre än medeltalet för de kamkeramiska pilspetsarna.

Spån pilarna från Olennij Ostrov och de övriga ovannämnda mesolitiska och yngre spån pilarna i nordöstra Europa är betydligt rikare retuscherade än de sydskanandinaviska och en inte obetydlig vikt skulle jag fästa vid den omständigheten att retuschen är av annat slag. Medan både Fosna-pilarna och de gropkeramiska A-pilarna uppvisar en brant kantretusch är Olennij

¹³² Tuzozero (*A. Ja. Brjusov, Istorija drevnej Kareli, s. 262, fig. 145*). Bologoje (*Zap. RAO V: 1, T. VIII: 26, 33, 36, 42*). Biserovo ozero (*Foss, KSIIMK 75, s. 37, fig. 14: 6, 9*).

¹³³ *Gurina, MIA 79, s. 205 jfr s. 223, fig. 26.*

¹³⁴ Bland de få jag observerat: *Bader, MIA 99, s. 41, fig. 16: 2.*

Ostrov-spetsarnas retusch helt flack, i knappt mätbar vinkel mot spånets plan, och leder därför utan skarp skiljelinje över i den kamkeramiska tidens flatretusch. Denna retuschteknik är inte okänd i skandinaviskt mellan-neolitikum, men på de äldsta spånpilarna har den inte använts.

Med stöd av det ovanstående anser jag det uteslutet, att de gropkeramiska spånpilarna har något som helst samband med den nordösteuropeiska grupp av spånpilar, vars bästa exemplar man finner bland fynden från Olennij Ostrov, men därmed är hela det östeuropeiska materialet inte uttömt. Den bladformiga flatretuscherade flintpilen dominerar i stort sett hela den kamkeramiska kulturkretsen, dock med undantag av ett område. I övre, sydvästra delen av Oka-bäckenet har Brjusov urskiljt de kamkeramiska Belev- och Rjazan-grupperna till egna kulturer. Kännetecknande för Belev-gruppen¹³⁵ är dels en keramik, där den rombformiga gropen ersätter den i kamkeramiken förövrigt dominerande runda gropen, dels en högklassig spånteknik, som inte har motstycken längre norrut. Belev-gruppens pilspetsar karakteriseras av Brjusov som »kleine Pfeilspitzen aus Messerklingen mit unbearbeitetem oder teilweise bearbeitetem Blatt und kurzem Stiel, der einseitig, später auch beidseitig retuschiert wurde». Dessa spånpilar är enligt Brjusov karakteristiska för den äldre fasen och de ersätts i de yngre av den vanliga bladformiga pilen med triangulär bas. En spånpil från bopplatsen Beregovo betecknas av Brjusov som »eine dreiflächige gestielte Feuerstein-Pfeilspitze, die für die Ganggrabzeit typisch ist und zweifellos aus Skandinavien stammt».¹³⁶ Samma element finner vi även i Rjazan-gruppen, och bedöms där av Brjusov som inslag från Belev-gruppen.¹³⁷

Fynd av kamkeramik tillsammans med spånpilar med tånge förekommer även i Vitryssland, som dessvärre också arkeologiskt hör till de vitaste områdena på Europas karta. Bland de fynd, som Palikarpovic publicerat från Sosj-bäckenet, kan flere exempel nämnas, men de är ytfynd från dyner utan stratigrafi och med mycket blandade fynd. Spånpilarna kan vara äldre, mesolitiska, liksom det i samma fynd finns helt visst ungneolitiska typer av pilspetsar.¹³⁸ Detta gäller också de polska, schlesiska, öst- och mellantyska fynden.¹³⁹ Tillsvidare finns det inga stratigrafiskt säkrade fynd

¹³⁵ A. Ja. Brjussow, *Geschichte der neolithischen Stämme im europäischen Teil der UdSSR*, Berlin 1957, s. 55 f. — A. Ja. Brjusov, *Belevskaja neoliticeskaja kultura*, KSIIMK XVI (1947), s. 15 f.

¹³⁶ Brjussow, *Geschichte*, s. 60.

¹³⁷ Brjussow, *Geschichte*, s. 65 f.

¹³⁸ K. M. Palikarpovic, *Dagistaryčnyja stajanki sjarednjaga Saza. Pratsy arheologitsna. kamisii II (Zapiski addzelu gumanitarnyh nabuk 11)*, Mensk 1930, bl.a. Tabl. I: 9, 27.

¹³⁹ Z. Szmít, *Wiad. Arch.* X (1929), s. 36 ff. — W. Mey, *Berliner Blätter für Vor- und Frühgeschichte* 9 (1960), s. 9 f. — L. Zotz, *Altschlesien* 3 (1931), s. 121 ff. — L. Rothert, *Mannus* 26 (1937), s. 220 f. — E. Sprockhoff, *Megalithkultur*, s. 72.

som belägg för att spån pilar skulle ha förekommit under den mellan-neolitiska tiden i östra Mellaneuropa.

Denna summariska översikt synes mig visa, att spån pilar visserligen här och där ännu förfärdigades under den yngre stenåldern, men att den flatretuscherade, bladformiga typen var helt dominerande i det nord-europeiska barrskogsområdet redan under en tid, som motsvarar början av den mellan-neolitiska tiden i Skandinavien. Det är sällsynt att en föremålstyps autoktona uppkomst och utveckling inom ett slutet område kan illustreras bättre än Lidén och de facto även Becker har gjort beträffande den mellan-neolitiska spån pilen i Sydkandinavien.

Tes: Det är synnerligen litet troligt, att spån pilstraditionen skulle ha införts till södra Skandinavien från östra Europa.

C. F. Meinander